YOSH FUTBOLCHILARDA TEXNIK VA TAKTIK QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARI

Irmatov Dilyor Yunusbekovich
Farg‘ona davlat universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati fakulteti Sport o‘yinlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail:irmatovdilyor@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada 10–16 yoshli futbolchilarning to‘pni qabul qilish, uzatish, olib yurish va zarba berish ko‘nikmalarini taktik tafakkur, qaror qabul qilish hamda jamoaviy hamkorlik bilan uyg‘un rivojlantirish yoritiladi. Ilmiy manbalar asosida kichik tarkibli o‘yinlar, o‘yin vaziyatini idrok etish va pedagogik monitoring tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy model, yoshga mos vazifalar, baholash jadvallari va meta-tahlil natijalarining grafik sharhi beriladi. Prezidentning futbol va sport ta’limiga oid hujjatlari normativ asos sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot adabiyotlar tahliliga asoslangan; yangi eksperimental natijalar keltirilmaydi.

Kalit so‘zlar: yosh futbolchilar, texnik mahorat, taktik tafakkur, kompetensiya, qaror qabul qilish, kichik tarkibli o‘yinlar, FUT-SAT, monitoring.

Kirish

Zamonaviy futbolda samaradorlik texnik usulni bilish bilangina emas, o‘yin holatini ilg‘ash, muqobil yechimlarni solishtirish va harakatni o‘z vaqtida bajarish bilan belgilanadi. Raqib bosimi va sheriklar joylashuvi o‘zgarib turar ekan, yosh futbolchi texnik usulni real vaziyatga moslashtirishi zarur. Shu bois texnika va taktika bir butun o‘rgatiladi.

Texnik-taktik kompetensiya — futbolchining o‘yin haqidagi bilimi, vaziyatni idrok etishi, oqilona qaror tanlashi, harakatni sifatli bajarishi va natijani tahlil qilishining birligidir. Uning rivojlanishi faqat aniq pas yoki driblinglar soni bilan emas, qarorning mosligi, to‘psiz ochilish, himoyaviy pozitsiya va sheriklar bilan hamkorlikda namoyon bo‘ladi.

Yosh futbolchilar tayyorgarligining davlat miqyosidagi ustuvorligi Prezident hujjatlarida aks etgan. PF-5887-son Farmon (2019-yil 4-dekabr) futbolchilarni saralash va ilmiy-metodik texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi [1]. PF-5924-son Farmon (2020-yil 24-yanvar) sport ta’limini va trenerlar malakasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan [2]. PQ-115-son Qaror (2023-yil 7-aprel) futbol maktablarida zamonaviy o‘qitish usullarini qo‘llash hamda tayyorgarlik sifatini nazorat qilishga doir vazifalarni belgilaydi [3]. Mazkur hujjatlar metodik izlanishning huquqiy asosidir; muayyan mashqlarning samaradorligi ilmiy sinovlarda baholanishi kerak.

GPAI vositasi o‘yinda qaror, texnik ijro va sherikni qo‘llashni alohida kuzatadi [4]. FUT-SAT hujum hamda himoyaning taktik tamoyillariga moslikni tahlil qiladi [5]. Kichik tarkibli o‘yinlarda ishtirokchi soni, maydon va qoidalar taktik xulqni o‘zgartirishi mumkin [6]. Bu yoshga mos mashq va individual baholash zarurligini ko‘rsatadi.

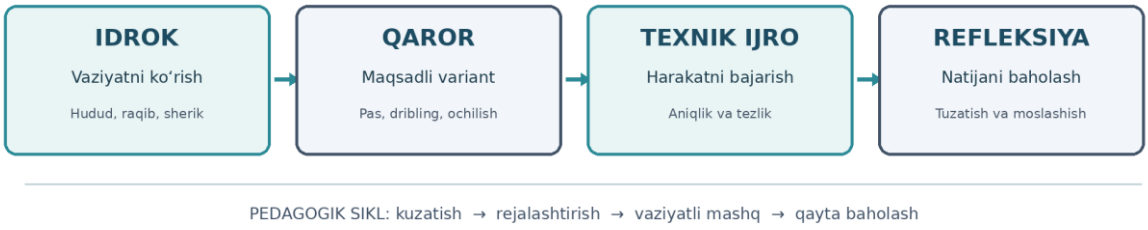
Tadqiqotning maqsadi va metodlari

Maqsad — yosh futbolchilarning texnik-taktik kompetensiyalarini shakllantirish va baholash modelini ilmiy-metodik asoslash. Metodlar: ilmiy manbalar [4–9] va Prezident hujjatlarini [1–3] qiyosiy tahlil qilish, pedagogik umumlashtirish, konseptual modellashtirish. Mustaqil eksperiment o‘tkazilmadi.

Natijalar va muhokama

Kompetensiya tarkibi va pedagogik mantiq

Texnik-taktik kompetensiyaning to‘rt bosqichi ajratildi: (1) vaziyatni idrok etish; (2) maqsadga mos qaror tanlash; (3) to‘pli yoki to‘psiz harakatni bajarish; (4) natijani tahlil qilib moslashish. Birinchi teginish pressingdan chiqishga, pas hujum yo‘nalishini o‘zgartirishga, ochilish samarali uzatish chizig‘ini yaratishga xizmat qilganda texnika taktik mazmun kasb etadi.

1-rasm. Yosh futbolchining texnik-taktik kompetensiyalarini rivojlantirish modeli (mualliflik metodik sxemasi).

Model texnik topshiriqdan raqib qarshiligidagi o‘yinga izchil o‘tishni ko‘zlaydi: vaziyat aniqlanadi, maqsad qo‘yiladi, mashq murakkablashtiriladi va natija baholanadi. Pressing ostida noto‘g‘ri pas tanlagan futbolchining texnik-taktik kompetensiyasi barqaror hisoblanmaydi.

Bilish komponenti — vaziyatni tushunish; amaliy komponent — pas, qabul, dribling va ochilishni mos bajarish; refleksiv komponent — xatoni anglab tuzatishdir. Qisqa savol-javob va videoepizod muhokamasi texnik ko‘nikmani taktik tafakkurga bog‘laydi.

Baholash indikatorlari

1-jadval. Texnik-taktik kompetensiyalarni kompleks kuzatish va baholash indikatorlari.

Kompetensiya	Amaliy indikator	Nazorat vositasi
To‘pni nazorat qilish	Birinchi teginish, bosim ostida qabul	Video tahlil; qabul sifati
Pas va hamkorlik	Aniq uzatish, sherikka qulay vaziyat	Pas epizodi; GPAI mezonlari
1×1 vaziyat	Driblingni tanlash, himoyada qarshilik	Duellarni kuzatish; qayd varaqasi
Makon va vaqtni idrok etish	Ochilish, bo‘sh hududni egallash	FUT-SAT tamoyillari; video
Taktik refleksiya	Qarorni izohlash, xatoni tuzatish	Qisqa suhbat; o‘yinchi qaydi

Baholash texnik aniqlik (pas, qabul, to‘p yo‘qotish) va qarorning vaziyatga mosligini (ochilish, yo‘nalish, pressingga javob) birlashtiradi. GPAI qaror, ijro va qo‘llab-quvvatlashni [4], FUT-SAT esa taktik tamoyillarga mos harakatlarni [5] qayd etishga yordam beradi. Kuzatuv natijasida futbolchining texnikasi aniq bo‘lsa-da, vaziyatni noto‘g‘ri tanlayotgan holatlar aniqlanadi.

Kuzatuv bir xil format va o‘xshash maydon sharoitida takrorlanishi lozim. Natijalar yosh, tayyorgarlik staji, o‘yin pozitsiyasi va raqib saviyasiga qarab talqin etiladi. Ayrim epizodlar saralash uchun yakuniy mezon bo‘la olmaydi; baholashning vazifasi individual rivojlanishni ko‘rsatishdir.

Yoshga mos rivojlantirish metodikasi

Mashqlar murakkabligi futbolchining yoshi va malakasiga mos oshiriladi. 10–12 yoshda ikki oyoqda to‘pni boshqarish, ochilish va 1×1–3×3 o‘yinlar; 13–14 yoshda bosim ostidagi qabul-pas, son ustunligi va tez qaror; 15–16 yoshda pozitsion hamkorlik, hujum-himoyaga o‘tish va kombinatsiyalar ustuvor. Yosh chegaralari qat’iy normativ emas, pedagogik rejalashtirish uchun tavsiyadir [6, 9].

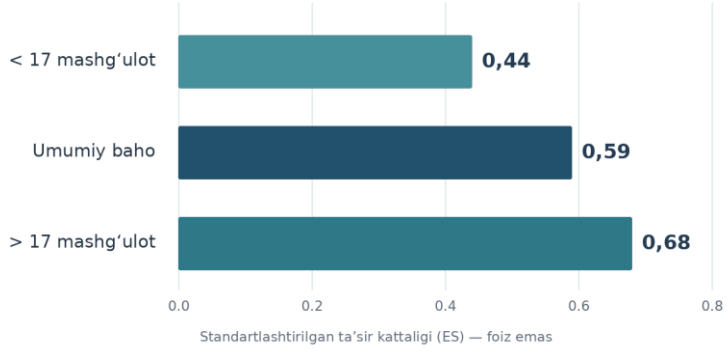
Yosh	Ustuvor vazifalar	Mashg‘ulotdagi metodik urg‘u
10–12	To‘pni his etish; asosiy pas va ochilish	1×1, 2×2; erkin teginish; o‘yinli vazifalar
13–14	Bosim ostida ijro; qaror tezligi	3×3; 3×2 ustunlik; nazoratli pressing
15–16	Pozitsion hamkorlik; o‘tish fazalari	5×5; tezkor kombinatsiya; video tahlil

2-jadval. Yosh bosqichlari bo‘yicha texnik-taktik mashg‘ulot ustuvorliklari (tavsiya).

Ilmiy dalillarning amaliy talqini

Clemente va hammualliflarining 2021-yilgi meta-tahlilida oltita tadqiqot bo‘yicha kichik tarkibli o‘yinlar texnik ijroga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan (ES = 0,59; 95% ishonch oralig‘i 0,29–0,89) [7]. Mashg‘ulot soniga ko‘ra ES = 0,44 va 0,68 bo‘lgan, lekin guruhlar farqi ahamiyatli emas (p = 0,433). Ushbu ishda taktik xatti-harakatlar natija sifatida baholanmagan, shu bois texnik yutuqni taktik samaradorlik isboti deb talqin qilish mumkin emas.

Castelão va hammualliflari 10 nafar U-11 futbolchisining 1 563 taktik harakatini solishtirgan: 3×3 formatida yorib kirish va raqibni sekinlashtirish, 5×5 da jamoaviy birlik va muvozanat ko‘proq kuzatilgan [8]. Demak, kichik tarkibli o‘yin formati metodik maqsadga ko‘ra tanlanadi. Grafik [7] aynan texnik ijro bo‘yicha meta-tahlil natijalarini aks ettiradi.

1-grafik. Kichik tarkibli o‘yinlarning texnik ijroga ta’siri: ES = 0,44; 0,59; 0,68. Guruhlar farqi ahamiyatli emas (Clemente va boshq., 2021 [7]).

Pedagogik amaliyot uchun tavsiyalar

Kompetensiyaviy mashg‘ulot besh izchil qadamda qurilishi mumkin: boshlang‘ich kuzatuv; texnik-taktik muammoni belgilash; oddiydan murakkabga o‘tuvchi vaziyatli mashqlar; kichik tarkibli o‘yinda qaror va ijroni birgalikda baholash; keyingi sikl uchun teskari aloqa. Har 6–8 haftada takroriy kuzatuv o‘tkazish qulay metodik variant bo‘lib, mazkur muddat yagona ilmiy normativ hisoblanmaydi. Murabbiy ayniqsa qaror sifati va texnik ijro o‘rtasidagi nomuvofiqlikni aniqlashi lozim.

PQ-115-son Qarorning 7–8-bandlarida futbol maktablarida yangi o‘quv-tarbiya usullarini qo‘llash va sportchilarni tayyorlash sifatini nazorat qilish nazarda tutilgan [3]. Ushbu vazifalarning ilmiy-metodik talqini sifatida murabbiy har bir o‘yinli mashqda taktik maqsadni aniq belgilashi, futbolchining qaror va texnik ijrosini bir vaziyatda kuzatishi, videoqayd va individual teskari aloqa orqali mashg‘ulotni tuzatib borishi tavsiya etiladi. Bu yondashuv qaror matnidagi bevosita ko‘rsatma emas, normativ talablar hamda xalqaro ilmiy kuzatuv vositalariga asoslangan pedagogik taklifdir [3–5].

Namunaviy mashg‘ulot: 10 daqiqa to‘p bilan faollashtirish; 15 daqiqa birinchi teginish va pas; 15 daqiqa 2×1 hamda 3×2 son ustunligi; 20–25 daqiqa 3×3 yoki 5×5 cheklovli o‘yin; yakunda 5 daqiqa qisqa refleksiya. O‘yin qoidasi, maydon kengligi va teginish soni pedagogik maqsadga qarab boshqariladi [6, 8]. Topshiriqning murakkabligi yosh va texnik tayyorgarlikka moslashtiriladi. Har bir bosqichda qarorning maqsadga muvofiqligi hamda ijroning sifati birgalikda baholanadi.

O‘zlashtirishni uch darajada talqin qilish tavsiya etiladi: boshlang‘ich — futbolchi usulni eslatma bilan bajaradi va variantni sekin tanlaydi; funksional — texnik harakatni oddiy raqib bosimida to‘g‘ri qo‘llaydi; transfer — o‘zgaruvchan vaziyatda mustaqil va maqsadli qaror chiqaradi. Ushbu darajalar mualliflik pedagogik rubrikasi bo‘lib, FUT-SAT yoki GPAI o‘rnini bosuvchi standart test emas. Rubrika individual o‘sishni tavsiflash va mashg‘ulot vazifalarini aniqlashtirishda yordam beradi.

Tadqiqotning metodik ahamiyati va cheklovlari

Mazkur yondashuv murabbiyga harakatlar soniga emas, ularning o‘yindagi maqsadi va mosligiga ham e’tibor qaratish imkonini beradi. Yosh, tayyorgarlik staji, o‘yin pozitsiyasi, raqib saviyasi va muhit natijalarga ta’sir qilishi mumkin. Meta-tahlildagi texnik yutuqlarni uzoq muddatli taktik taraqqiyotga bevosita ko‘chirish mumkin emas [7]. Taklif etilgan model ilmiy manbalarning pedagogik sintezidir; uning samaradorligini mahalliy futbol maktablarida nazoratli tajriba orqali tekshirish lozim.

Xulosa

Yosh futbolchilarning texnik-taktik kompetensiyasi vaziyatni idrok etish, maqsadga mos qaror qabul qilish, texnik ijro va keyingi epizodga moslashishning birligidir. Qabul, pas, dribling va zarba berish ko‘nikmalari pressingdan chiqish, bo‘sh hududga ochilish, sherikni qo‘llash hamda himoyaviy muvozanat bilan birga rivojlantirilishi kerak. Kichik tarkibli o‘yinlarning turli formatlari turlicha taktik vaziyatlarni yuzaga keltiradi; murabbiy ishtirokchilar soni, maydon va qoidalarni vazifaga mos boshqarishi lozim [6–8]. GPAI, FUT-SAT hamda video tahlil pedagogik monitoringni boyitishi mumkin [4, 5]. PF-5887, PF-5924 va PQ-115 hujjatlari yosh futbolchilar tayyorgarligining tashkiliy-huquqiy tayanchidir [1–3]. Taklif etilgan metodik modelning amaliy samaradorligini nazoratli tadqiqotda sinash talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-dekabrdagi PF-5887-son Farmoni. «O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida». Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/uz/docs/-4631208.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son Farmoni. «O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/uz/docs/-4711327.